

KLEMENS KAPS
Universidad Pablo de Olavide de Sevilla

KULTUROWE RÓŻNICE W EKONOMII: GALICYJSKIE DYSKURSY ROZWOJOWE POMIĘDZY FUNKCJONALIZACJĄ PRZESTRZENNĄ I PODZIAŁAMI SPOŁECZNYMI (1772–1848)

Abstract

Klemens Kaps, Cultural Differences in the Economy: Galician development discourses between spatial functionalization and social cleavages (1772–1848), „Historyka” XLII, 2012, s. 75–88

The article applies postcolonial approaches to economic discourses in regard to Habsburg Galicia at the turn of the 19th century, focusing on the reform discourses of the state bureaucracy, the Galician landlords and the national movement with regard to serfdom and agrarian reform. Making use of Said's concept of “orientalism”, the article's main section is dedicated to the analysis of how the definition and construction of peasants as social actors influenced reforms of serfdom until it was finally abolished in course of the revolution of 1848. Here, several different simultaneous narratives, as well as varying positions in the course of time can be observed, where cultural differences were overlapping with social cleavages. Thus, a polycentric, but not polyvalent approach of power and rule could help deconstructing or at least questioning binary dichotomies, in the way that hegemony is always dependent on a complex web of political, social and economic relations in a spatial context.

Key words: Postcolonial studies, serfdom, Galicia 18th/19th century, reform discourse, bureaucracy

Słowa kluczowe: studia postkolonialne, pańszczyzna, Galicja XVIII–XIX wiek, dyskurs reform, biurokracja,

Ekonomia i jej nauka pokrewna — historia społeczno-gospodarcza — dostarczały i wciąż dostarczają ważnych kryteriów definicyjnych dla klasycznych teorii kolonializmu. Te nauki, stosownie do przedmiotu ich badań, oraz koncentracji na europejskim kolonializmie końca XIX wieku, przypisują interesom gospodarczym ważną rolę w tworzeniu się władzy kolonialnej¹. Odpowiednio silne są tu analogie do teorii imperializmu, co wyraża się także w czasowej koncentracji na epoce „moderny” (przełom XIX i XX wieku)².

¹ J. Osterhammel, *Kolonialismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München 2003, s. 19.

² Tamże, s. 26–28. C. Ruthner, *K.u.k. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung*, [w:] *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, red. J. Feichtinger, U. Prutsch, M. Csáky, Innsbruck 2003, s. 111–128, tu: s. 112 i n.

Kolonializm rozumiany jest więc jako nowoczesny fenomen, ograniczony terytorialnie głównie do Afryki, a częściowo także do Azji.

Szersza definicja władzy kolonialnej w czasowych i przestrzennych ramach wydaje się wątpliwa, biorąc pod uwagę te ekonomiczne uwarunkowania, wprawdzie nie w jej zamyśle, lecz w jej formach i konsekwencjach. Gospodarze praktyki różnych reżimów kolonialnych były nazbyt zróżnicowane zarówno przestrzennie jak i czasowo³. W obliczu tych okoliczności może zaskakiwać, że teorie postkolonialne, które opierają się właśnie na zmianie perspektywy z nauk społecznych na kulturowe⁴, są jak dotąd rzadko stosowane do analizy hierarchii stosunków ekonomicznych, podczas gdy tematyka rozwoju gospodarczego była i jest mocno związana z hierarchiami społeczno-kulturowymi, jak trafnie zauważył Larry Wolff w związku z dyskursem Oświecenia w XVIII wieku:

Alienacja jest po części kwestią różnic ekonomicznych, bogactwa Europy Zachodniej kontrastującego z biedą Europy Wschodniej, lecz ta różnica jest nieuchronnie obleczone w złożony całość kulturowego uprzedzenia. [...] W rzeczy samej Europa Wschodnia w XVIII wieku dostarczyła Europie Zachodniej pierwszy model zacofania, koncept, który teraz używamy na całej kuli ziemskiej⁵.

Dostrzeganie różnic społeczno-ekonomicznych w danej przestrzeni umożliwia wskazanie społeczno-kulturowych linii podziału. Tego rodzaju podejście rozumie ekonomię jako pole dyskursywne, które dopiero uwydatnia jego znaczenie jako fenomenu⁶. Wychoząc z tych przesłanek, poniżej analizować będę ekonomiczną sferę nie w wymiarze materialnym, lecz spojrzę na nią jako na społeczno-kulturową arenę interakcji. Innymi słowy, interesuje mnie tutaj nie pytanie o to, jak dalece przekonywująca jest charakterystyka pewnej przestrzeni jako „rozwinętej” lub „zacofanej”, lecz proces dyskursywny, który tworzy to postrzeganie i je kodyfikuje.

Znaczenie takiej perspektywy podkreśla spojrzenie na przykładowe teksty z zakresu habsburskiej historii gospodarczej, w której perspektywa hegemoniczna przejmowana jest ze źródeł i nieprzerwanie kontynuowana. Tak na przykład artykuł o austriackiej przedsiębiorczości z pierwszego tomu wydawanej przez Austriacką Akademię Nauk serii *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* w roku 1973 w kwestii imigracji zagranicznych przedsiębiorców do Monarchii Habsburskiej konstatował:

Stosunkowo duża skala imigracji przedsiębiorczych mężczyzn wynika z ogromnych zadań kolonizatorskich, które pojawiły się na wschodzie Monarchii Habsburskiej. Te absorbowały w dużej mierze również talenty pochodzące z Krajów Dziedzicznych, [ludzi] którzy jako cesarscy urzędnicy i oficerowie otrzymywali zadowalające stanowiska w życiu społecznym⁷.

W tym fragmencie wyraźnie zaznacza się legitymistyczny charakter habsburskiej władzy nad regionami Europy Środkowo-Wschodniej — dbanie o jej rozwój gospodarczy

³ J. Osterhammel, dz. cyt., s. 78–88.

⁴ Zob. n.p. F. Fanon, *Schwarze Haut, weiße Masken*, Frankfurt a.M. 1985 (1952); E.W. Said, *Orientalism — Western Conceptions of the Orient*, London 2003; D. Chakrabarty *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton–Oxfordshire 2005.

⁵ L. Wolff, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford 1995, s. 3, 9.

⁶ M.Á. Cabrera, *Historia, Lenguaje y Teoría de la Sociedad*, Madrid 2001, s. 55, 59–63.

⁷ J. Mentschl, *Das österreichische Unternehmertum*, [w:] *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, t. 1: Die wirtschaftliche Entwicklung, red. A. Brusatti, Wien 1973, s. 250–277, tu: s. 254.

urasta do „historycznego zadania” Monarchii w stylu „obowiązku «białego człowieka»” (Cecil Rhodes)⁸. Awans zawodowy elit imperialnych wydaje się w tej narracji niezbędną konsekwencją „misji cywilizacyjnej”, przy czym klasy panujące zostały zlokalizowane wewnątrz czeskich i austriackich prowincji, tzw. Krajów Dziedzicznych (*Erbländer*). Podobne wnioski znaleźć można w jednej z nowszych publikacji, której autor pisze o „pozytywnie rozumianej kolonizacji, kultywacji i unifikacji poprzez katalizator niemiecko-austriackiego centrum jako pośrednika pomiędzy rozwiniętymi zachodnimi a zacofanymi wschodnimi regionami Europy Środkowej”⁹.

Te historiograficzne narracje bazowały na klasycznych elementach takich jak wyobrażona geografia kultury, *mental map* pomiędzy konstruktami *Wschodu* i *Zachodu*, czy teoria modernizacji, która postulowała dyfuzję wzrostu gospodarczego i dobrobytu z „rozwiniętych” do „zacofanych” regionów czy państw¹⁰. W oparciu o taki fundament, społeczno-gospodarcze nierówności w Europie Środkowej przyjmowane są a priori jako stała, podczas gdy Monarchii Habsburskiej przypisuje się tutaj rolę nowożytną wolontariuszki wspomagającej te „niżej rozwinięte” kraje, nie uwzględniając dostatecznie rzeczywistych konceptów polityczno-gospodarczych. Poniższy fragment pochodzący z dzieła statystyka Christiana Karla Andre z końca wojen napoleońskich (1813) podkreśla, w jaki sposób te historiograficzne narratywy wpisane są w ówczesne postrzeganie:

Dlatego można w Austrii, jak i w Rosji, wspinać się po drabinie od prostackiego braku kultury aż do najsubtelniejszej cywilizacji, od starego, od stuleci pozostającego sobą orientalizmu aż do najróżnorodniejszych nowych konwencji, zwyczajów, udogodnień, rozkoszy, wygod życiowych i korzyści, które Zachód przyswoił sobie w sztuce, nauce, rozwoju wolności myśli, religii, swobody mieszczańskiej i obyczajowej¹¹.

To spostrzeżenie zachęca do zastosowania Saidowskiego pojęcia Orientalizmu rozumianego jako „zachodni styl dominacji, restrukturyzacji i posiadania władzy nad orientem”¹² do analizy gospodarczo-politycznych dyskursów wewnątrz Monarchii Habsburskiej. Na tym tle będę starał się dociec, przy pomocy jakich obrazów i kategorii konstruowano w sferze społeczno-gospodarczej postrzeganie Innego jako podporządkowanego i jak to było związane z państwową polityką gospodarczą. Zgadając się ze wskazówką Dipesha Chakrabarty’ego, który twierdzi, że procesy modernizacyjne nigdy nie są jednostronną implementacją, lecz zakładają istnienie interakcji obejmującej obydwie strony¹³, podkreślone zostaną różne dychotomie, nakładania się, linie podziału oraz skrzyżowanie narratywów, przy czym szczególnie interesujące są ich charakterystyczna forma i dynamika.

⁸ G. Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung 1750–1820*, Wien 2006, s. 165.

⁹ F. Baltzarek, *Zentralistische und föderalistische Aspekte der Wirtschaftspolitik am Beispiel Galiziens*, [w:] *Ausgebeutet oder alimentiert? Regionale Wirtschaftspolitik und nationale Minderheiten in Ostmitteleuropa (1867–1939)* (=Frankfurter Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Ostmitteleuropas, t. 13), red. U. Müller, Berlin 2006, s. 59–90, tu: s. 59.

¹⁰ Zob. n.p. D.C. Tipps, *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies. A Critical Perspective*, „Comparative Studies in Society and History”, 1973, t. 15, nr 2, s. 199–226.

¹¹ Ch.K. Andre, *Neueste geographisch-statistische Beschreibung des Kaiserthums Österreich*, Weimar 1813, s. 330.

¹² E.W. Said, dz. cyt., s. 3.

¹³ D. Chakrabarty, dz. cyt., s. 40–44.

Jako wskazywaną przez perspektywę postkolonialną relatywizującą motywów binarno-dychotomicznych, należy rozumieć społeczno-kulturowe hierarchie w sensie pojęcia władzy wg Michela Foucault jako policentryczne, jednak nie poliwalentne — co celnie podkreślone jest w sformułowaniu Marii Janion o „kolonizowanym kolonizatorze”¹⁴.

RÓŻNICE KULTUROWE I RÓWNOŚĆ WOBEC PRAWA: STATUS PODDANEGO I HOMOGENIZACJA

Spojrzenie z hegemonicznej perspektywy (byłego) imperialnego centrum Wiednia na rządzone przez Habsburgów regiony Europy Środkowo-Wschodniej jest kontekstem, w którym także Galicja zyskuje na znaczeniu. W przeciwieństwie do większości prowincji monarchii, które od średniowiecza i wczesnej nowożytności na podstawie porozumień lokalnych elit formowały się w jedno imperium¹⁵, Galicja przyłączona została w wyniku militarnego podboju. Po nim nastąpiła społeczno-polityczna integracja, która równoznaczna była z kulturową i ideologiczną konstrukcją — dla przestrzeni, która w oczach habsburskiej władzy była bezhistoryczna, stworzono tradycję, bazującą na prawnie nieuzasadnionych roszczeniach z XIII stulecia¹⁶.

„Wymyślanie Galicji”¹⁷, które całkowicie odróżniało się od metod legitymizacji władzy w innych regionach, obecne jest w ówczesnym dyskursie oraz ściśle związane z interesami ekonomicznymi. Tak na przykład habsburskie władze handlowe od czasu straty prawie całego Śląska na rzecz Prus w roku 1748 starały się zdobyć polsko-litewski rynek zbytu. Zaledwie dwa lata przed pierwszym rozbiorem Biuro Handlu i Przemysłu (*Kommerzienconsess*) na Śląsku Austriackim postrzegało Polskę jako „drugą Amerykę”¹⁸. Utożsamianie wschodnioeuropejskich regionów z pierwszą zamorską przestrzenią kolonialną nie było rzadkością. Już w połowie XVI wieku polski ekonomista postulował „kolonizację Ukrainy, porównując to do zachodnioeuropejskich ekspansji zamorskich”¹⁹. Z kolei pruski król Fryderyk II znajdował paralele pomiędzy zaanektowanymi Prusami Zachodnimi a Kanadą²⁰.

Natomiast w Monarchii Habsburskiej taka dyskursywna kolonizacja zaliczała się do wyjątków. Tworzyła ona hierarchizację przestrzeni, gdyż imperialne elity przypisywały Galicji status podporządkowanego, który wyrażał się w różnych instrumentalizujących lub funkcjonalizujących planach realizowanych w interesie imperium. Pierwszy

¹⁴ M. Janion, *Rozstać się z Polską?*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr. 232 (2./3.10.2004), „Gazeta Świąteczna”, s. 14–16.

¹⁵ C. Ingraio, *The Habsburg Monarchy 1618–1815*, Cambridge 2000, s. 5 i n.

¹⁶ L. Wolff, *Inventing Galicia: Messianic Josephinism and the Recasting of Partitioned Poland*, „Slavic Review” 2004, t. 63, nr 4, s. 818–840, tu: s. 819. H.-Ch. Maner, *Galizien. Eine Grenzregion im Kalkül der Donaumonarchie im 18. und 19. Jahrhundert*, München 2007, s. 40.

¹⁷ L. Wolff, dz. cyt.

¹⁸ A. Beer, *Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II.*, „Archiv für Österreichische Geschichte” 1899, t. 86, s. 1–204, tu: s. 90–93.

¹⁹ P. Wandycz, *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, London–New York 1993, s. 49.

²⁰ H.-J. Bömelburg, *Aufgeklärte Beamte gegen barock-katholische Adelseliten. Ein Vergleich der österreichischen und preussischen Verwaltungspraxis in Galizien und Westpreussen (1772–1806)*, [w:] *Polen und Österreich im 18. Jahrhundert*, red. W. Leitsch, S. Trawkowski, Warszawa 2000, s. 19–40, tu: s. 22.

galicyjski namiestnik, Johann Anton Graf Pergen w porozumieniu z cesarzową Marią Teresą i cesarzem Józefem II określał wpływy z podatków z nowo zdobytego regionu jako „pomoc i wsparcie dla innych Krajów Dziedzicznych”²¹. Dla wojska natomiast Galicja była „przedmurzem Węgier”²².

Status nowo zdobytej prowincji był wobec tego zawsze funkcją interesów innych regionów. Jednocześnie w żadnym wypadku nie wykluczało to ekonomicznego wspierania Galicji, co więcej plany funkcjonalizacji stworzyły imperatyw polityki rozwoju. Bezpośrednio po rozpoczęciu okupacji Maria Teresa poleciła centralnemu urzędowi gospodarczemu Monarchii, Izbie Nadwornej (*Hofkammer*), „utrzymywać poddanych, nie jesteśmy bowiem w Hostico, lecz w kraju, który [...] stał się naszą prowincją i tak ma być traktowany”²³.

Zatem aneksja Galicji nie doprowadziła do jej prawnej dyskryminacji, charakterystycznej dla europejskich kolonii zamorskich²⁴, lecz do polityczno-prawnego zrównania z zachodnimi prowincjami, szczególnie zaś z krajami czeskim²⁵. Wielu członków elity imperialnej — urzędnicy, profesorowie, duchowieństwo — postulowali „cywilizowanie”²⁶ Galicji, gdyż ta „jeszcze nie doszła tak daleko jak jej sąsiedzi”²⁷. Władza habsburska działała hegemonicznie poprzez techniki homogenizacji, które wyrażały się w misjach cywilizacyjnych, gdyż legitymowały one dostosowanie się do uważanego za bardziej wartościowy systemu norm²⁸. Konstruowanie różnicy społecznej i kulturowej poprzez urzędy służyło implementacji norm administracyjnych, religijnych, społecznych i ekonomicznych, według których już od połowy wieku XVIII w czasie centralizacji i reformy finansów uporządkowano kraje austriackie i czeskie. Rozwój ekonomiczny wywodzony był przez elitę imperialną z kulturowej hegemonii, jak to wyraził prawnik Franz Kratter w roku 1786:

²¹ M a n e r, dz. cyt., s. 35.

²² Tamże, s. 170.

²³ Cyt. za: H. G r o s s m a n n, *Österreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772–1790* (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte, t. 10, red. K. G r ü n b e r g), Wien 1914, s. 31 i n.

²⁴ H.-H. N o l t e, *Innere Peripherien. Das Konzept in der Forschung*, [w:] *Innere Peripherien in Ost und West*, red. H.-H. N o l t e, Stuttgart 2001, s. 7–31, tu: s. 12.

²⁵ H. C h. M a n e r, dz. cyt., s. 36, 43.

²⁶ B. H a c q u e t, *Hacquets neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788, 89 und 90 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Zweyter Theil, Nürnberg 1791, s. 8; T e n z e, *Hacquets neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791, 92 und 93 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Dritter Theil, Nürnberg 1794, s. IX. E. T. K o r t u m, *Magna Charta von Galicien, oder Untersuchung der Beschwerden des Galicischen Adels Pohnlischer Nation über die österreichische Regierung*, Jassy 1790, s. 134. S. B r e d e t z k y, *Reisebemerkungen über Ungern und Galizien*, Wien 1809, t. 2, s. 119. T e n z e, *Historisch-statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung*, Brünn 1812, s. 51. W. T o k a r z, *Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 307.

²⁷ H. A. T r a u n p a u r, *Dreyssig Briefe über Galizien oder — Beobachtungen eines unpartheyischen Mannes, der sich mehr als nur ein paar Monate in diesem Königreiche umgesehen hat*, Wien–Leipzig 1787, s. 2 i n.

²⁸ J. F e i c h t i n g e r, *Habsburg (post)-colonial. Anmerkungen zur Inneren Kolonisierung in Zentral-europa*, [w:] *Habsburg postcolonial...*, s. 13–31, tu: s. 18 i n.

Gdy już całkiem [...] niemiecki język będzie rozpowszechniony także na wsi, lud przez to z naszym stylem życia, z naszymi obyczajami bardziej zapoznany i [...] bardziej zniemczony i bardziej zbratany z nami, całkiem naturalną kolejną rzeczą będzie to, że następny rodzaj ludzki będzie mniej surowy, mniej oddany pijaństwu i próżniactwu, mniej bigoteryjny i niewolniczy, a więc też bardziej aktywny, przedsiębiorczy, mądry, czystszy, bardziej społeczny²⁹.

W ten sposób legitymizacja habsburskiej władzy w Galicji nierozdzielnie złączona była ze sformułowaniem gospodarczo-politycznego programu, który ostentacyjnie proklamował usunięcie ekonomicznych nierówności³⁰. Rezultatem tego było nie tylko dopasowanie Galicji do konceptów obowiązujących w innych prowincjach, lecz także wyznaczenie jej roli „pola eksperymentalnego” państwowej polityki reform, która szczególnie w czasie samodzielnych rządów Józefa II (1780–1790) charakteryzowała się głębokimi ingerencjami w stosunki społeczno-ekonomiczne³¹.

Galicja była jednak także później porównywana z obszarami kolonialnymi — na przełomie XVIII i XIX wieku pojawiały się takie określenia jak „El Dorado”³², „India”³³ i „Syberia”³⁴, które wskazują na trwałość podrzędnej pozycji Galicji: misja cywilizacyjna koniec końców nie spełniła swojego postulatu homogenizacji, kulturowe różnice nadal występowały. Ta dyskursywna hierarchizacja następowała nie tylko w przestrzeni, lecz także w kategoriach społeczno-kulturowych. Na przykład pochodzący z Dolnej Bawarii pisarz-podróżnik Johann Pezzl w swoim *Szkicu o Wiedniu* nie ukrywał zbyt swojej podejrzliwości wobec pojawiających się w mieście polsko-żydowskich kupców, którzy de facto pochodzili z Galicji:

Nie biorąc pod uwagę indyjskich fakirow, nie masz chyba innego gatunku, który miałby być ludzkim, a który byłby bliższy orangutanom niż polscy Żydzi. Dzikusi na wyspach morza południowego są w porównaniu z nimi strojnisiemi, jeżeli można wierzyć ilustracjom Cooka³⁵.

Tak jak w przypadku geograficznie zorientowanych analogii kolonialnych, Pezzl wykorzystał także porównania ze skolonizowanymi grupami w Indiach i Australii, ażeby podkreślić odnalezioną przez siebie odmienną kulturę galicyjsko-żydowskich kupców, która tutaj zagęszczona zostaje do etnicznego obrazu galicyjskiego żydostwa. Ten środek stylistyczny jest tutaj jeszcze zastosowany ironicznie, gdyż galicyjscy Żydzi w hierarchii zacofania znajdują się nawet za australijskimi aborygenami i ostatecznie

²⁹ F. Kratter, *Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Staatistik und Menschenkenntnis*, Leipzig 1786, t. 1, s. 130.

³⁰ H. Ch. M a n e r, dz. cyt., s. 35.

³¹ H. Ch. M a n e r, *Zwischen „Kompensationsobjekt, „Musterland” und „Glacis”. Wiener politische und militärische Vorstellungen von Galizien von 1772 bis zur Autonomieära*, [w:] *Grenzregionen der Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. Ihre Bedeutung und Funktion aus der Perspektive Wiens*, red. T e n z e, Münster 2005, s. 103–122, tu: s. 112.

³² S. B r e d e t z k y, *Historisch-statistischer Beytrag...*, s. 22, 58. B. H a c q u e t, *Hacquets neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 89 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Erster Theil, Nürnberg 1790, s. 192.

³³ B. H a c q u e t, *Hacquets neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 89*, Erster Theil, s. 189.

³⁴ S. B r e d e t z k y, *Historisch-statistischer Beytrag...*, s. 62.

³⁵ J. P e z z l, *Skizze von Wien*, Wien 1786–1790/Graz 1923, s. 107 i n., cyt. za: W. H ä u s l e r, *Das galizische Judentum in der Habsburgermonarchie im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reise-literatur von 1772–1848*, Wien 1979, s. 78 i n.

odmówiona zostaje im przynależność do rodzaju ludzkiego. W cytowanym fragmencie wyraźnie widać, jak w stylu Saidowskiego orientalizmu, różnica kulturowa tłumaczona jest w pejoratywnych kategoriach i tym samym wprowadzona w hierarchiczny porządek. Podkreśla to, iż hegemoniczne postrzeganie imperialnych elit przestrzeni nie było homogeniczne, lecz rozróżniało grupy kulturowe. Galicyjscy Żydzi zostali tutaj kolektywnie oznaczeni jako grupa podporządkowana, co pokrywa się z uwagami Saída o wspólnych korzeniach orientalizmu i antysemityzmu³⁶.

„NIEWOLNICTWO” VERSUS „NATURALNE LENISTWO”: ORIENTALIZMY I PODZIAŁY SPOŁECZNE

Stające się wyraźnymi hierarchie sfery ekonomicznej, które wynikały z zaprojektowania Galicji jako przestrzeni habsburskiej, można skonkretyzować na przykładzie dyskursu dotyczącego regulacji istoty poddaństwa. W centrum uwagi znajduje się tutaj konflikt pomiędzy powstającym scentralizowanym państwem oraz wywodzącymi się z arystokracji właścicielami ziemskimi o prawa podmiotowe i gospodarcze dotyczące władzy nad chłopami. Chłopscy poddani nie tylko podlegali jurysdykcji właściciela uprawianych przez nich ziem, byli także zależni od decyzji szlachty w kwestiach mobilności osobistej oraz małżeństw, ponadto wykonywali dodatkowe obowiązkowe prace na pańskich polach oraz oddawali daniny w naturze oraz pieniądzu. Państwo Habsburskie pod koniec XVII wieku zaczęło ograniczać szlacheckie przywileje, z jednej strony ażeby zapobiegać powstaniom poddanych takim jak w roku 1680 w Czechach, z drugiej strony chcąc dokonać redystrybucji wpływów podatkowych od właścicieli ziemskich do państwa³⁷. Od połowy wieku reformy, wraz z przeforsowaniem kameralizmu jako paradygmatu polityki ekonomicznej, przybrały nowy kierunek: sposobu na poprawę wyników gospodarczych upatrywano w poszerzeniu wolności osobistej i prawa posiadania. Skutkiem takiego podejścia było zniesienie poddaństwa osobistego w roku latach 1781/82³⁸.

Zajęcie Galicji przypadło na początek tej właśnie transformacji. Normowanie poddaństwa odbywało się zatem równolegle we wszystkich prowincjach monarchii poza Węgrami. Jednak regulacja poddaństwa miała dla Galicji inne znaczenie niż dla Krajów Dziedzicznych, gdyż w Rzeczypospolitej Obojga Narodów takie rozwiązania nie były znane i skutkiem tego właściwy Monarchii Habsburskiej trójkąt interesów państwo-arystokracja-chłopi rozwinął się dopiero wraz ze stworzeniem Galicji.

Zachodzące zmiany szczególnie wyraźnie widoczne są w przypadku tożsamości galicyjskiej szlachty, która dopiero od roku 1775, kiedy na podobieństwo innych prowincji urządzono galicyjską reprezentację stanów, rzeczywiście zaczęła istnieć jako taka. Do tego pojedynczy szlachcice musieli poddać się weryfikacji swych tytułów. Istniejąca w Rzeczypospolitej równość tytułów została zniesiona, co prowadziło, szczególnie w przy-

³⁶ E.W. Saíd, dz. cyt., s. xviii. Zob. także artykuł Christopa Augustynowicza w tym tomie.

³⁷ R. Rosdolsky, *Untertan und Staat in Galizien. Die Reformen unter Maria Theresia und Joseph II.*, Mainz 1992, s. 2–4. E. Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, Wien–München 2001, s. 142–146, 203, 206.

³⁸ E.M. Link, *The Emancipation of the Austrian Peasant 1740–1798*, New York 1949, s. 123, 187.

padku magnaterii, do bardzo szybkiego włączenia w system habsburski, jednak u zdeklarowanej drobnej szlachty wywołało poważne i rosnące z biegiem czasu zastrzeżenia³⁹.

Na tym tle dyskurs reformy polityki rolnej stał się ważną areną kształtowania rzeczywistości społeczno-kulturowej. Kanclerz (*Staatskanzler*) Wenzel Anton Kaunitz określił w sierpniu 1772 roku panujący w Galicji system pańszczyźniany jako „niewolnictwo”, w czym wtórowali mu w następnych latach galicyjscy urzędnicy. To spostrzeżenie łączyło się z krytyką daleko idących praw ingerencji arystokratycznych właścicieli ziemskich wobec ich poddanych aż do możliwości wymierzania kary chłosty, co wśród urzędników uznawane było za „tyranię” i „despotyzm”, umożliwiające „wysysanie” chłopstwa, które właśnie z tego powodu stało się „głupie”, „ograniczone” i „nieokrzeseane” oraz miało skłonności do „lenistwa” i „pijaństwa”⁴⁰. Gubernator Galicji hrabia Pergen uważał w czerwcu 1773 roku, że galicyjscy chłopci prowadzą w sumie „życie bardziej bydlęce niż ludzkie”⁴¹. Te opinie austriackich urzędników pracujących zarówno w Galicji jak i w Wiedniu nasycone są wyraźnie orientalizującymi obrazami w stylu Saida wymierzonymi w podporządkowaną grupę społeczną. Kategoria niewolnictwa jest kolejnym wariantem analogi kolonialnej, podczas gdy spotykana tutaj także metafora bydła i bydlęcości cechuje dyskursywne ekstremum tego postrzegania. Orientalizujący język dyskursu kontrastuje jednak z logiką polityki reform, gdyż konstatowane zostają bez wyjątku społeczne i instytucjonalne przyczyny napotkanego stanu, które służyły jako przyczynki dla zmian prawnych: orientalizacja była figurą retoryczną dyskursu oświeceniowego, który zawierał postulaty reform społecznych i tutaj w kwestiach społecznych odpowiadał całkowicie imperatywowi homogenizacji, a nie usprawiedliwianiu różnic.

Reformy redukowały stopniowo obowiązek danin poddanych wobec ziemiaństwa, a w roku 1781 dały chłopom prawo do nabycia ziemi, zdobycia zawodu rzemieślnika, zawarcia małżeństwa bez zgody pana oraz nieograniczonej migracji, oraz zabroniły używania kary chłosty przez panów feudalnych. W drugiej połowie lat 80. XVIII wieku wzmożono prawa użytkowania przez poddanych gruntów, na których gospodarowali. Jednak plan Józefa II uczynienia z chłopów właścicieli ziemskich nie doczekał się realizacji⁴².

Wraz z wdrożeniem reform zmienił się także dyskurs — pojęcia: niewolnictwo, tyrania i despotyzm zniknęły ze słownika urzędników instytucji centralnych w Wiedniu. Późniejszy cesarz Franciszek tłumaczył w 1788 roku, że reformy zrobiły

³⁹ K. Ślusarek, *Drobna Szlachta w Galicji 1772–1848*, Kraków 1994, s. 118–121, 128–130. S. Grodziski, *Uwagi o elicie społecznej Galicji 1772–1848 r.*, [w:] *Spółczesność polskie XVIII i XIX wieku*, t. 7: *Studia o grupach elitarnych*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1982, s. 145–177, tu: s. 149 i n.

⁴⁰ R. Rosdolski, dz. cyt., s. 18, 25, 32. R. Rosdolski, *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji*, Warszawa 1962, T. 2, s. 12, 29, 32–37, 41, 43, 68, 105, 118, 129. Tenże, *Die große Agrar- und Steuerreform Josephs II. Ein Kapitel zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte*, Warschau 1961, s. 42. HHStA (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), StAbt Polen III 13, Fol. 55.

⁴¹ R. Rosdolski, *Stosunki poddańcze...*, t. 2, s. 56.

⁴² E.M. Link, dz. cyt., s. 123 i n., 126–128, 187; R. Rosdolski, *Untertan und Staat...*, s. 69, 112, 126 i n., 138, 175, 186–189, 206 i n.; J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski do 1864 r.*, Warszawa 1953, s. 291 i n. S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji, 1772–1848*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 68, 73 i n.

z „niewolników [...] wolnych ludzi”⁴³. Tutaj wyraźny staje się homogenizujący charakter habsburskiej misji cywilizacyjnej: inaczej niż w krajach czeskich i austriackich legitymacja władzy politycznej wpisana została w prawno-społeczną emancypację chłopstwa. Postępujące wzmocnienie habsburskiej władzy nad Galicją oznaczało więc inkorporację *Innego we Właśnie* — z tego powodu pod koniec lat 80. XVIII wieku z dyskursu urzędników zorientowanych na reformy zniknęły orientalizujące etykiety. Długofalowym skutkiem tego legitymacyjnego działania społeczno-emancypacyjnego prawodawstwa było uczucie głębokiej lojalności względem habsburskiego tronu, które szczególnie silne było u rusińskich chłopów i utrzymało się przez znaczną część XIX wieku⁴⁴.

„DZIKI NA MORZU POŁUDNIOWYM” I „WRODZONA BEZCZYNNOŚĆ”
— ORIENTALIZACJA JAKO KONSERWATYWNY ANTY-DYSKURS

Wobec tej debaty reformistycznej ukonstytuował się także anty-dyskurs, który na początku prowadzony był przez galicyjskich magnatów broniących się przed ograniczeniem ich władzy nad poddanyimi. Już w roku 1773 książę Betański przekonywał: „trzeba powiedzieć także, że polski chłop jest z natury ociężały, opity i zły, licząc na to, że pan lenny da mu wszystko, czego mu brakuje, zaniedbuje się w wielu aspektach”⁴⁵. Podobnie argumentował Michał Wielhorski bezpośrednio po zniesieniu osobistego poddaństwa w roku 1782, proponując, żeby galicyjscy chłopcy byli przez dwa-trzy pokolenia przygotowywani poprzez edukację nastawioną na ich społeczną emancypację, gdyż na razie nie są jeszcze wystarczająco pracowici. Utrzymywał także, że „niemożliwym jest wzięcie przykładu z czeskiego chłopca czy z innych krajów dziedzicznych Waszej Cesarzowskiej Mości”⁴⁶.

Ważniejsi posiadacze ziemscy odwrócili więc logikę reform — przeciwko imperialnym manewrom homogenizującym obwarowywali się esencjalistycznie rozumianą partycularnością: mała wydajność pracy nie była traktowana jako skutek ostrych stosunków poddańczych, lecz ich przyczyna. „Lenistwo” chłopów przedstawiane jako ich „cecha naturalna” odgrywało rolę argumentu uzasadniającego trwanie przy pańszczyźnie

Im dłużej trwały reformy, tym więcej stronników znajdował ten punkt widzenia wśród galicyjskiej biurokracji — głównie po tym, gdy szlachta uznała wywołany poprzez intensywne gradobicia nieurodzaj lat 1785–1787 za skutek ograniczenia pańszczyzny⁴⁷. W oczach wielu galicyjskich funkcjonariuszy, przyznających rację argumentom wysuwany przez szlachtę, reformy agrarne nie tylko nie przyczyniały się do podniesienia wydajności pracy, lecz wręcz przeciwnie — skutkowały jej obniżeniem. Namiestnik Joseph Brigido skarżył się w styczniu 1788 w wiedeńskiej Kancelarii Nadwornej (*Hofkanzlei*),

⁴³ Cyt. za: H. Ch. M a n e r, *Galizien...*, s. 55.

⁴⁴ K. S t r u v e, *Peasants and Patriotic Celebrations in Habsburg Galicia*, [w:] *Galicia. A Multicultural Land*, red. C. H a n n, P. R. M a g o c s i, Toronto–Buffalo–London 2005, s. 103–138, tu: s. 107.

⁴⁵ Cyt. za: R. R o z d o l s k i, *Stosunki poddańcze...*, t. 2, s. 45.

⁴⁶ Cyt. za: Tamże, s. 157.

⁴⁷ R. R o z d o l s k y, *Untertan und Staat...*, s. 192. I. Rychlikowa, *Galicyjski odłam narodu szlacheckiego 1772–1815*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, t. 95, nr. 2 s. 83–119, tu: s. 110. П е т р і в, *Генезис Капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII — першій половині XIX ст. (1772–1850)*, Івано-Франківськ 1993, s. 69.

„że poddany od czasu przyznanej mu wolności stał się nieposłuszny i zatwardziały wobec swojej władzy zwierzchniej”⁴⁸.

W tym samym czasie, gdy galicyjskie urzędy oponowały przeciwko reformom już wprowadzonym przez imperialne centrum, w ich dyskursie nasiliły się tendencje orientalizujące, wówczas już prawie nieobecne w dyskursie urzędów centralnych. W październiku 1787 roku starosta zamojski dostrzegł rosnącą „krmąbrność” u poddanych nie chcących płacić powinności pańszczyźnianych i uzasadniał to „wrodzoną i zakorzenioną gnuśnością tutejszych chłopów”⁴⁹.

Trzy lata później krytyczny wobec szlachty, lecz odrzucający reformy agrarne lwowski radca gubernialny Ernst Traugott Kortum określił chłopów jako „galicyjskich helotów”, których „cywilizowanie” nie powiodło się:

Tak jak dziki na morzu południowym podziwia europejski statek, tak dziwi się galicyjski wieśniak prezentowi [wolności i własności], który podarował im najmiłościwszy monarcha. Nieróbstwo, pijaństwo i usługiwanie Żydom były surogatem jego zniesionej powinności pańszczyźnianej⁵⁰.

W odróżnieniu od kameralistycznego dyskursu reform wydajność pracy nie była tu widziana jako fenomen społeczno-gospodarczy, lecz jako „dana przez naturę” antropologiczna stała — i traktowana jako niereformowalna. Analogia kolonialna łączy się w tej argumentacji i krzyżuje z narratywem, który przekodowywał różnice społeczne pomiędzy chłopami a zarządcami majątków ziemskich w kulturową różnicę pomiędzy chrześcijanami a żydami.

Wyraziste staje się tutaj wzajemne powiązanie imperium i poddanej elity: szlachta odwoływała się dla zachowania swojego statusu społeczno-ekonomicznego do orientalizującego narratywu, który uniemożliwić miał homogenizację galicyjskiej ekonomii wedle wyobrażeń nowej centrali politycznej. Kodował on przy tym społeczne linie podziału pomiędzy szlachtą a chłopstwem jako esencjalistycznie wymyślone różnice kulturowe. To podkreśla społeczną heterogeniczność w orientalizacji oraz narracjach kolonialnych. Równocześnie wyraźną staje się rola lokalnej biurokracji jako hybrydowego aktora pomiędzy polityczną centralną a lokalnymi elitami: urzędnicy, sprawujący funkcję przedłużonego ramienia imperialnego centrum w Galicji, wspierali wprawdzie te partykularystyczne interpretacje szlachty i byli nawet w stanie w roku 1788 przeforsować je w Kancelarii Nadwornej⁵¹, ale równocześnie wzmocniali przez to habsburską władzę w prowincji.

Wraz z porażką józefińskiego projektu reform lat 1789–1790 oraz następującym po tym konserwatywnym przełomie w polityce agrarnej, gdy znowu dopuszczono stosowanie kary chłosty i urzędnicy coraz rzadziej brali chłopów w obronę przeciwko bezprawnym ingerencjom właścicieli ziemskich⁵². Tym samym wzmocniła się jeszcze orientalizacja chłopów w dyskursie urzędników.

⁴⁸ Cyt. za: Tamże, s. 140 i n.

⁴⁹ Cyt. za: Tamże, s. 235.

⁵⁰ E. Kortum, dz. cyt., s. 109. Informacje dot. biografii Kortuma zob: H.Ch. Maner, *Galizien...*, s. 40.

⁵¹ R. Rosdolsky, *Staat und Untertan...*, s. 232 i n.; Tenze, *Agrar- und Steuerreform...*, s. 113.

⁵² R. Rosdolski, *Agrar- und Steuerreform*, s. 121, 136–138; S. Grodziski, *Historia...*, s. 84 i n.; J. Weidenholzer, *Der sorgende Staat. Zur Entwicklung der Sozialpolitik von Joseph II. bis Ferdinand Hanusch*, Wien–München–Zürich, 1985, s. 60; J.-P. Himka, *Galician Villagers and the*

W roku 1803 galicyjskie cyrkuły nie tylko przypisywały chłopom „lenistwo” i „opieszalność”, lecz także niezdolność do zmiany swojego charakteru, podczas gdy skargi na ciemnienie ze strony władz dominialnych są tylko sporadycznie udokumentowane⁵³. „Cechy charakteru tutejszych poddanych to upór, złośliwość i lenistwo. [...] Z natury lubi on [poddany — K.K.] gnuśność [...]” uważał starosta w Stanisławowie (obecnie Iwano-Frankiwsk, Ukraina), podczas gdy jego kolega z urzędu w zachodniogalicyjskiej Białej zauważał „wrodzoną polskiej nacji ciągotę do nieróbstwa”⁵⁴.

Ta opinia powtarza się dziesięć lat później także u protestanckiego superintendenta Galicji Samuela Bredetzkiego⁵⁵. Nawet teksty przychylnie reformom tłumaczyły problemy z wydajnością pracy wśród chłopów, odnosząc się do moralnej kwestii „wychowania”⁵⁶. Niewystarczająca produktywność interpretowana była jako naturalna właściwość moralna i typologizowana kulturowo-etnicznie: definicje grupy, która podlegała tej ocenie wahały się w protonarodowej epoce pomiędzy polityczną kategorią nacji polskiej i antropologicznym pojęciem słowianie; rusińscy chłopci byli bardzo rzadko dostrzegani⁵⁷.

Także w początkach XIX wieku orientalizacja galicyjskich chłopów była zgodna z poglądami właścicieli majątków, jak pokazał Stanisław Grodziski na podstawie dyskursu szlacheckiego w urzędowej „Gazecie Lwowskiej” w roku 1811⁵⁸. Na przykład Ignacy Czerwiński nie tylko zaprzeczał zdaniu morawskiego ziemianina Hugo Salma, iż chłopci poprzez poddaństwo rozwinęli swe negatywne cechy, co więcej uważano, iż są oni tacy „z natury”⁵⁹. W latach dwudziestych XIX wieku Konstancy Słotwiński, właściciel ziemski oraz późniejszy dyrektor Lwowskiego Ossolineum, głosił analogiczne opinie⁶⁰.

OD PRZEŁOMÓW DO KONTYNUACJI W KONTEKŚCIE UWŁASZCZENIA

Poprzez orientalizację chłopów poddaństwo prezentowane było do lat 30. XIX wieku jako gwarancja utrzymania wydajności pracy poddanych. Podczas gdy czeskie i austriackie elity ziemiańskie już dawno uważały pańszczyznę za nieefektywną⁶¹, szlachta i biurokracja w Galicji uzasadniała stratyfikację społeczną różnicą kulturową.

Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century, Basingstoke u.a. 1988, s. 11; E.M. Link, dz. cyt., s. 151, 154 i n., 168; E. Bruckmüller, dz. cyt., s. 266.

⁵³ HHStA, KA (Kabinettsarchiv), Nachlass Baldacci, Kartons 1–9.

⁵⁴ Tamże, Karton 3 (I.Biała/IV), 8 (13.Stanisławów).

⁵⁵ S. Bredetzky, *Historisch-statistischer Beytrag...*, s. 79, 111.

⁵⁶ J.K. Bisinger, *Generalstatistik des österreichischen Kaisertumes*, Wien–Triest 1807, cz. 1, s. 240. J. Rohrer, *Bemerkungen auf einer Reise von der Türkischen Gränze über die Bukowina durch Ost- und Westgalizien, Schlesien und Mähren nach Wien*, Wien 1804, s. 95, 189.

⁵⁷ Zob. Ch.K. Andre, dz. cyt., s. 104–106; S. Bredetzky, *Historisch-statistischer Beytrag...*, s. 109; J. Rohrer, dz. cyt., s. 100.

⁵⁸ S. Grodziski, *Galicyjskie projekty reformy pańszczyznianych w początkach XIX wieku*, „Studia Historyczne”, 1970, t. 13, z. 4, s. 565–576.

⁵⁹ Tamże, s. 567–569.

⁶⁰ F.J. Jekel, *O Polsce jej dziejach i konstytucyi*, wyd. K. Słotwiński, t. 1, cz. 1, Lwów 1823, s. 226–234; K. Ritter von Leliwa Słotwiński, *Systematische Darstellung der Unterthansgesetze in Galizien. Ein Versuch*, t. 1, Brünn 1827, s. 15, 17.

⁶¹ K. Struve, *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2005, s. 45; Z. Fras, *Demokracy w życiu politycznym Galicji w latach 1848–1873*, Wrocław 1997, s. 19, 21 i n.; E. Bruckmüller, dz. cyt., s. 215.

W latach 30. XIX stulecia sytuacja ta uległa zmianie. Odtąd propagowany przez zdeklasowaną drobną szlachtę polski ruch narodowy stał się aktorem w płataninie społecznych przeciwieństw i kulturowych dychotomii i postulował przeprowadzenie reform, które z kolei blokowane były przez państwo⁶². Towarzystwo Demokratyczne Polskie postulowało w *Manifeście poitierskim* z roku 1836 całkowite obywatelskie równouprawnienie chłopów, zniesienie ciężarów gruntowych wraz przekazaniem praw własności chłopom bez odszkodowania dla panów — spotkało się to ze zdecydowanym oporem zarówno magnatów jak i habsburskiego państwa⁶³.

Polski ruch narodowy krytykował orientalizację chłopów przez szlachtę. Polski demokratą uważał w latach 30. XIX wieku, że przedstawiciele szlachty postrzegają chłopów jako woły i tak ich też traktują. To wyobrażenie było podzielane w dalszym ciągu przez biurokrację: anonimowy urzędnik cyrkułu stanisławowskiego znajdował we wrześniu 1846 roku w liście do guberni tylko niewielkie różnice pomiędzy bydłem a mieszkańcami Karpat⁶⁴. Nieco ponad pół roku przed uwłaszczeniem raport galicyjskiej guberni z 9 grudnia 1847 roku porównywał zniesienie prac pańszczyźnianych z zakazem niewolnictwa w koloniach brytyjskich i francuskiej Gwinei, wątpił jednak w utrzymanie produkcji rolniczej na dotychczasowym poziomie po wygaśnięciu przymusu do pracy⁶⁵.

Ten dyskurs lenistwa, powszechny głównie wśród szlachty i biurokracji, po raz kolejny posiłkujący się orientalizującymi obrazami, tłumaczący społeczno-gospodarcze fenomeny cechami antropologicznymi, można jednak spotkać także w kręgach polskiego mieszczaństwa. Michał Wiśniewski integrował go nawet w protonarodową logikę, przeciwstawiając pracowitość Niemców i Mazurów lenistwu Rusinów⁶⁶.

Jednak orientalizacja chłopów w odróżnieniu od tej z przełomu XVIII i XIX wieku nie była już argumentem przeciwko reformom systemu poddaństwa. Zbyt głęboki był strukturalny kryzys produktywności gospodarki folwarcznej oraz rosnący opór chłopów przeciwko uciążliwym i nielegalnie wprowadzonym przez dominia powinnościom feudalnym. Ostatecznie doprowadziło to do rabacji w 1846 roku, gdy niektórzy starostowie wykorzystali antagonizmy społeczne pomiędzy chłopstwem a szlachtą dla zabezpieczenia władzy habsburskiej przeciwko powstaniu wywołanemu przez polski ruch narodowy, co doprowadziło do zamordowania około 1000 ziemian⁶⁷.

Właśnie ta instrumentalizacja podrzędnej grupy społecznej przez obcą władzę państwową wzmocniła — także dzięki przeforsowanemu zniesieniu pańszczyzny po rewolucji 1848 roku — wewnętrzne zróżnicowanie galicyjskiego społeczeństwa, co można pokazać na przykładzie Waleriana Kalinki⁶⁸. Ten krakowski dziennikarz oraz późniejszy

⁶² S. Kieniewicz, *The Emancipation of the Polish Peasantry*, Chicago 1969, s. 115.

⁶³ Z. Fras, dz. cyt., s. 19, 22.

⁶⁴ J.P. Himka, dz. cyt., s. 13 i n.; K. Struve, *Bauer und Nation...*, s. 45.

⁶⁵ ЦДАЛ (Центральний державний історичний архів України, м. Львів), Фонд 146, опис 7, справа 2650, Nr. 14583.

⁶⁶ M. W [iśniewski], *Rys statystyczno-geograficzny Galicyi austryjackiej skreślony r. 1841*, Poznań 1842, s. 59 i n.

⁶⁷ K. Struve, *Bauer und Nation...* s. 46, 74; J.P. Himka, dz. cyt., s. 22; S. Kieniewicz, dz. cyt., s. 118–122; K. Stauter-Halsted, *The Nation in the Village. The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland, 1848–1914*, Ithaca–London 2001, s. 1–4.

⁶⁸ Szczegóły biografii Kalinki zob.: S. Kieniewicz, *Kalinka Waleryan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 449–452.

rzymsko-katolicki ksiądz w swojej wydanej w Paryżu w 1853 roku książce *Galicia i Kraków pod panowaniem austriackim*⁶⁹ co prawda w pierwszej kolejności wziął pod lupę habsburski rząd, „który tę piękną ziemię na targ fabrykantów, na kolonię austriackich prowincji zamienił”⁷⁰, jednak także zniesienie ciężarów gruntowych ukazane zostało jako część wychodzącej z Wiednia kolonizacji Galicji. Kalinka bowiem nie tylko odrzucał krytykę poddaństwa, lecz uważał także, że było ono nieodzowne dla ekonomicznego rozwoju, a i w oczach chłopów miało nie jawić się jako uciążliwe⁷¹.

Ta opinia jest zaskoczeniem, gdy weźmie się pod uwagę uczestnictwo Kalinki w polskim ruchu niepodległościowym, który opowiadał się za równouprawnieniem chłopstwa⁷². Staje się jednak zrozumiała w obliczu krwawych wydarzeń rabacji, pod której wrażeniem szlachta i mieszczaństwo chwilowo zbliżyli swoje stanowiska. Na tej podstawie Kalinka utożsamiał interesy gospodarcze szlachty z regionalnym dobrem powszechnym. To odpowiadało dyskursywnej logice narratywu kolonii w ujęciu Kalinki, który bazował na dychotomii pomiędzy imperialnym centrum a Galicją. Ta sugerowana homogeniczność przestrzennej kategorii kolonii ukrywała wpisane w tę konstrukcję społeczne pozycje i interesy silnie stratyfikowanego społeczeństwa galicyjskiego. Narratyw eksploatacyjny Kalinki był więc przykładem konserwatywnego dyskursu elit, który kierował się przeciwko centrom władzy imperium oraz bronił społeczno-ekonomicznych interesów galicyjskich klas przodujących pozostających w związku ze zróżnicowaniem społecznym galicyjskich klas chłopskich. Raz jeszcze galicyjskie elity użyły partykularyzującego narratywu, ażeby powstrzymać projekty homogenizacji wychodzące z centrum — tym razem jednak bez skutku; chłopci natomiast aktywnie wspierali te projekty — na co wskazuje na przykład wzięcie udziału przez ich przedstawicieli w parlamentarnych dyskusjach 1848 roku dotyczących uwłaszczenia⁷³. Po raz kolejny zauważalne staje się policentryczne władzy urządzenie habsburskiej nad Galicją, która właśnie poprzez wielorakie powiązania mogła efektywnie działać.

Zatem ogólnie rzecz biorąc, status Galicji w Monarchii Habsburskiej bazował na podwójnej grze inkluzji i ekskluzji w akcentowaniu różnic, które uzewnętrzniały się w analogiach kolonialnych i narracjach orientalizujących. W nie implicite wpisany był zamiar jej usunięcia. Pomimo wyraźnie widocznych w prawie tendencji homogenizacji, lokalny opór działał przeciwko hegemonicznym roszczeniom. Ulegał on jednak fragmentaryzacji wzdłuż społecznych linii załamania: podczas gdy właściciele dóbr przeciwstawiali się reformom agrarnym wdrożonym przez nowe polityczne centrum w końcu XVIII wieku, chłopci przyjmowali je z entuzjazmem, bo polepszyły ich sytuację prawną, społeczną i gospodarczą. Policentryczność społeczeństw podkreśla, że władza imperialna mogła stać się skuteczna tylko dzięki wzajemnym uwikłaniom i powiązaniom pomiędzy aparatem państwowym, lokalną elitą oraz podporządkowanymi warstwami społecznymi.

⁶⁹ W. Kalinka, *La Galicie et Krakovie sous la domination autrichienne depuis 1772 jusqu'à nos jours*, Paris 1853. W języku polskim opublikowane jako: *Galicya i Kraków pod panowaniem austriackim*, Kraków 1898.

⁷⁰ W. Kalinka, *Galicya i Kraków*, s. 254 i n.

⁷¹ Tamże, s. 203 i n, 212.

⁷² S. Kieniewicz, *Kalinka...*, s. 450. Z. Fras, dz. cyt., s. 17–22.

⁷³ W. Boryś, *Wybory w Galicji i debaty nad zniesieniem pańszczyzny w parlamencie wiedeńskim w 1848 r.*, „Przegląd Historyczny” 1967, t. 58, nr 1, s. 2, 8–45.

Te konstelacje nie były jednak stałe. Pojózefiński przełom konserwatywny charakteryzował się sojuszem biurokracji i szlachty przeciwko chłopstwu. Ale już w latach 30. XIX wieku nie tylko postulaty reform autorstwa polskich demokratów w Galicji, lecz także umiarkowane pomysły zmian wychodzące od właścicieli ziemskich trafiły w próżnię, nie ciesząc się poparciem Wiednia — konsekwencją takiego stanu rzeczy były wydarzenia rabacji.

Następstwem tej rewolty była opozycja szlachty galicyjskiej wobec przeforsowanego przez państwo pod naciskiem buntujących się chłopów i obywateli przeniesienia ciężarów gruntowych, która ucihła dopiero wraz z wprowadzeniem rekompensat finansowych. Dyskursywna konstrukcja różnicy służyła więc legitymacji pewnego określonego ustroju społecznego, przy czym Własne i Obce lokalizowane było wzdłuż linii społeczno-kulturowych. Zgodnie z myślą Foucault władza była wszechobecna, chociaż nie równo rozdzielona, co umożliwiało ukazanie się mnogich i stopniowanych hierarchii — dopiero one stanowiły o tym, że władza habsburska w Galicji była skuteczna.

Tłumaczenie Jan Surman, Marta Bogucka-Krysiak

Summary

This article applies postcolonial approaches to economic discourses in regard to Habsburg Galicia at the turn of the 19th century, focusing on the reform discourses of the state bureaucracy, Galician landlords and the national movement with regard to serfdom and agrarian reform. In the first step, a short revision of historiographical accounts and contemporary primary sources points out the use of applying postcolonial discourse analysis to the study of economic history, as it helps to deconstruct hegemonic narratives, and hence contributes to grasping the complex relationship of culture and power in connection to their social embedding. In the second step, it is shown by example how the Habsburg imperial elite constructed Galicia as a subaltern space using colonial analogies and, thus, creating a province with an implicit special status in comparison with other regions of the Empire.

Making use of Said's concept of "orientalism", the article's main section is dedicated to the analysis of how the definition and construction of peasants as social actors influenced reforms of serfdom until it was finally abolished in course of the revolution of 1848. Here, several different simultaneous narratives, as well as varying positions in the course of time, can be observed where cultural differences overlap with social cleavages. Thus, a polycentric, but not polyvalent approach of power and rule could help deconstructing or at least questioning binary dichotomies, in the way that hegemony is always dependent on a complex web of political, social and economic relations in a spatial context.